

Zdzisław Włodarczyk

Sprawozdanie z kwerendy w Archiwum Państwowym w Poznaniu w dniach 26-30 XI 2012 r.

Hereditas Monasteriorum 2, 557-560

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zdzisław WŁODARCZYK
Kolegium Nauczycielskie w Wieluniu

Sprawozdanie z kwerendy w Archiwum Państwowym w Poznaniu w dniach 26–30 XI 2012 r.*

Na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego zachodnia część Księstwa Warszawskiego przypadła Prusom. Nowe nabytki Hohenzollernów otrzymały nazwę Wielkie Księstwo Poznańskie (a w ramach zunifikowanej monarchii pruskiej – Provinz Posen). W granicach Księstwa znalazło się 57 klasztorów, w których przebywało 454 zakonników i 119 zakonnice¹. Podobnie jak za pierwszym razem, kiedy te obszary znalazły się pod panowaniem Hohenzollernów (1772, 1793), działania władz pruskich były skierowane na stopniową likwidację ośrodków życia konsekrowanego. Celowi temu służył wydany w 1810 r. dla Prus Zachodnich i Warmii zakaz przyjmowania do nowicjatu, ponowiony w 1816 r. dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Po objęciu urzędu naczelnego prezesa prowincji poznańskiej przez Edwarda Flottwella (1830) proces likwidacji przyspieszył. Rozkaz gabinetowy z 31 III 1833 r. nakazywał kasatę istniejących na terenie Księstwa klasztorów w okresie trzech lat.

Archiwum Państwowe w Poznaniu posiada w swoim zasobie 7118 zespołów, co stanowi 13 690 mb. akt. Pokazną część zbiorów stanowią mapy, fotografie, dokumenty pergaminowe, tłoiki pieczętne, nagrania i jednostki dokumentacji technicznej². Celem przeprowadzonej w nim kwerendy były materiały dotyczące kasat klasztorów na terenie Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Badaniami objęto zespół *Naczelne Prezydium Prowincji Poznańskiej (Oberpräsidium der Provinz Posen)*. Na stan jego zachowania miał wpływ pożar archiwum podczas walk o Poznań na początku 1945 r.³ Zespół ten liczy 10 081 j.a. (237 mb.). Jego układ, nadany przez niemieckiego archiwistę Adolfa Warschauera, pozostaje niezmienny do dnia dzisiejszego. Zgodnie z kompetencjami terytorialnymi urzędu zespół obejmuje sprawy dotyczące całej prowincji (rejencje poznańska i bydgoska).

Istotne dla realizacji Projektu archiwalia zawierają akta zgrupowane w serii *Działalność policji politycznej w stosunku do katolicyzmu*, oznaczone sygn. 1239–1241 (*Die am 15. September 1833 Gollancz /Gołańczy/ stattgehabten gewaltsamen Auftritte*). Dotyczą one wydarzeń, które miały miejsce w Gołańczy we wrześniu 1833 r. Władze pozwoliły ewangelikom na odprawianie nabożeństw w kościele pobernardyńskim. Fakt ten oraz postawa tamtejszego pastora Heinricha

---

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work financed by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the “National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016.

1 *Klasztory W. Ks. Poznańskiego w czasie drugiego zajęcia onegoż przez Prusaków*, „Przyjaciel Ludu”, nr 31 z 29 VII 1848 r., s. 248. Dane te powtórzył S. KARWOWSKI, *Historia Wielkiego Księstwa Poznańskiego*, t. 1: 1815–1852, Poznań 1918 (reprint: Warszawa 1981), s. 60–61.

2 H. KRYSZEK, *Digitalizacja materiałów archiwalnych w Archiwum Państwowym w Poznaniu*, „Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny”, 15, 2012, s. 13. Stan na dzień 31 XII 2011 r.

3 I. RADTKE, *Dzieje Archiwum Państwowego w Poznaniu (1869–1999)*, *ibidem*, 6/7, 1999/2000, s. 34–40.

Kolbego wywołały niezadowolenie ludności polskiej. Jednym ze skutków napiętej sytuacji były zajścia w pobliżu obiektów sakralnych, podczas których doszło do poturbowania pastora.

W serii *Lecznictwo* zwraca uwagę poszyt oznaczony sygn. 5555 (*Die Reparaturen an der Kirche und dem Wohngebäude des Zentralklosters zu Owinsk*). W pierwszych latach istnienia Wielkiego Księstwa Poznańskiego w Owińskach utworzono tzw. klasztor zbiorczy. Przebywały w nim zakonnice przybyłe z różnych klasztorów i zakonów (m.in. klaryski i katarzynki z Poznania). Na ich potrzeby należało dokonać odpowiednich remontów i przeróbek. Władze prowincji bagatelizowały prośby przełożonej Alojzy Drzewieckiej o zwiększenie wypłacanych kompetencji. Istotnym wydarzeniem dla losów zakonnice przebywających w Owińskach była zmiana przeznaczenia zajmowanych przez nie obiektów. Miały one pomieścić pensjonariuszy prowincjonalnego zakładu psychiatrycznego (Provinzial-Irren-Heilanstalt zu Owinsk). Jednostki oznaczone sygn. 5556–5558 (*Die Errichtung einer Irren-Heil-Anstalt zu Owinsk*) zawierają dokumentację adaptacji budynków i pomieszczeń klasztornych na cele tej placówki.

Pierwszorzędne znaczenie mają materiały zgromadzone w serii *Kościół i szkoły*. W jednostce oznaczonej sygn. 6185 (*Die Sammlung der Nachweisungen von dem Klosterpersonalbestände im Posener Regierungsbezirk*) znajdują się informacje o stanie personalnym ostatnich istniejących klasztorów w rejencji poznańskiej (lata 1839–1840): filipinów w Gostyniu, szarytek w Poznaniu i zbiorczego klasztoru żeńskiego w Ołoboku. Paradoksalnie, w ostatnim z nich notuje się zwiększenie stanu osobowego, z 12 do 17 zakonnice (1840 r.), co było efektem ostatnich translokacji. Wśród nich znajdowała się Rozalia Korczyńska, która dożywszy sędziwego wieku, zmarła w 1864 r.⁴ Zebrane dane stanowią uzupełnienie podobnych materiałów zawartych w materiałach oznaczonych sygnaturami 8161–8165 (seria *Sprawy ogólne klasztorów*).

Kasata niosła konieczność uregulowania zobowiązań finansowych klasztorów i oszacowania posiadanych przez nie funduszy. Władze pieczętowanie gromadziły informacje o pasywach i aktywach wielkopolskich klasztorów. Informacje te były konieczne w przypadku roszczeń wierzycieli czy też podjęcia działań windykacyjnych. Zmiany polityczne, obciążenia związane z prowadzonymi działaniami wojennymi miały niebagatelny wpływ na regularne wypłacanie prowizji od lokowanych kapitałów. Informacje na ten temat znajdują się w poszytach oznaczonych sygn. 6186–6187 (*Die Forderungen an die aufgehobenen Klöster in Posen/Poznań*); 6188 (*Die Einziehung der Zinsrückstände von den Kapitalien der aufgehobenen 4 Klöster in Posen*); 6190–6191 (*Die Verteilung der Messfundations-Kapitalien*). Wspomniane materiały dotyczą głównie klasztorów bernardynek, dominikanek oraz karmelitów trzewickowych w Poznaniu.

Wśród materiałów zebranych w serii *Sprawy ogólne klasztorów* (38 j.a.) dominują dokumenty dotyczące się własności klasztorów i jej losów. Dotyczy to zarówno nieruchomości, jak i mobiliów (książek, paramentów kościelnych) oraz kapitałów likwidowanych klasztorów. W tej grupie należy zwrócić uwagę na dokumenty zawarte w poszytach oznaczonych sygn. 8156 (*Abschriften der Verhandlungen über die gehaltenen Untersuchung der Klöster im Bromberger Departement*); 8158 (*Die Reklamation der für das Appellationsgericht zu Warschau in den diesseitigen Klöster gesammelten Bücher*); 8167 (*Die dem Grafen Titus von Dzialynski erteilte Erlaubnis zur Einsicht der Kloster-Bibliotheken in hiesiger Provinz behufs der Aufsuchung von Altertümern aus der polnischen Geschichte*); 8168 (*Die Kloster-Bibliotheken*); 8171 (*Die Bestätigung der Verträge über die Veräusserungen der Klostergüter*); 8174 (*Die Ueberweisung der Kirchen-Gerätschaften aus den Kirchen der aufgehobenen Klöster an andere Kirchen*); 8175 (*Die Berechnung mit den Mietern mit den aufge-*

4 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 7, Warszawa 1888 (reprint: Warszawa 1975), s. 524.

hobenen 4 Klöstern zu Posen); 8176–8181 (*Die Einziehung der bis Johanni 1822 rückständigen Zinsen von den Kapitalien der behufs einer Krankenanstalt in Posen aufgehobenen Klöster*); 8183 (*Die Bezahlung der öffentlichen Abgaben von den Grundstücken der aufgehobenen Klöster in Posen und anderer extraordinärer Ausgaben*); 8184 (*Die Gesuche um Darlehen aus den Fonds der aufgehobenen Klöster und anderer frommer Stiftungen*); 8185 (*Die Bestätigung der Verträge über die Veräußerung der Grundstücke der aufgehobenen Klöster im Posener Departement*); 8186–8192 (*Die Angelegenheiten der Klöster im Grossherzogtum Posen, deren Zustand und künftige Bestimmung*); 8193 (*Die Rechnungen des Saecularisations Fonds*).

Równie bogata jest spuścizna dokumentująca ruch osobowy w poszczególnych konwentach, zawarta we wspomnianej powyżej serii *Sprawy ogólne klasztorów*. Władze prowincji prowadziły dokumentację stanu poszczególnych konwentów. Nadzorowały translokacje oraz (istotne w kontekście planów likwidacji życia konsekrowanego na terenie prowincji) przyjęcia do klasztorów i zakonów. Przekazywane im dane zawierały spisy duchownych przebywających w poszczególnych klasztorach, uzupełnione następującymi informacjami: imię przybrane we wspólnotę, data i miejsce urodzin, daty wstąpienia do zgromadzenia i złożenia profesji. W miarę postępów akcji kasacyjnej zwiększało się znaczenie uwag dołączanych przez urzędników; najczęściej uzasadniały one zmiany stanu osobowego wynikiem ze śmierci lub przeniesienia. W późniejszym czasie zawierały też istotne informacje dotyczące planów na przyszłość poszczególnych członków wspólnot czy ich oczekiwania finansowych (*Pension*). Wymienić można sygn. 8157 (*Die Gesuche um Aufnahme in den Klosterstand*); 8159 (*Die Versetzung der Nonnen aus einem Kloster in das andere und die Aufnahme neuer Conventualinnen*); 8160 (*Die Gesuche der Kloster Geistlichen um Secularisation und Entbindung von den Kloster Gelübden*); 8161 (*Die Sammlung der halbjährigen Tabellen vom Kloster-Personal im Posener Departement*); 8162–8164 (*Die Sammlung der Tabellen vom Kloster-Personal im Bromberger Departement*); 8165 (*Die Sammlung der Nachweisungen von dem Kloster Personalbestande im Posener Regierungs-Departement*); 8166 (*Die Wahl der Kloster-Obern im Grossherzogtum Posen*), podobnie 8170 i 8173; 8172 (*Die Verschiedenen Gesuche und Beschwerden der Klostergeistlichen, deren Versetzung, Entlassung*); 8182 (*Die Verpflegung des Personals der aufgehobenen Klöster in Posen und der zur Einrichtung einer Krankenanstalt von Warschau herberufenen grauen Schwester*).

Spuścizna aktowa (serie dotyczące poszczególnych klasztorów) zgromadzona w omawianym zespole charakteryzuje się różną wielkością:

Lp.	Klasztor	Zakon	Zakres czasowy	Sygnatura	Liczba j.a.
1	Poznań	benedyktynki	1826–1846	8194–8195; 10794	3
2	Poznań	bernardynki	1718–1919	8196–8251	56
3	Poznań	dominikanie	1815–1911	8252–8255	4
4	Poznań	dominikanki	1822–1919	8256–8317	62
5	Gostyń	filipini	1819–1919	8566–8925; 10808; 10819; 10822	363
6	Poznań	franciszkanie	1825–1835	8318–8319	2
7	Poznań	karmelici boski	1822–1897	8484–8492; 10801	10
8	Poznań	karmelici trzewickowi	1790–1914	8398–8483	86
9	Poznań	karmelitanki	1822–1873	8493–8529	37
10	Poznań	klaryski	1829–1829	8320	1
11	Poznań	szarytki	1818–1919	8321–8397	77
12		inne	1815–1906	8530–8565; 10793–10800; 10802	45

Dominują materiały dotyczące klasztorów poznańskich: benedyktynek, bernardynek, dominikanów i dominikanek, franciszkanów, karmelitów bosych i trzewickowych, karmelitanek, klarysek i szarytek. Wśród nich występuje znaczne zróżnicowanie wielkości poszczególnych serii: od 1 poszytu (klaryski) po 86 (karmelici trzewickowi). Są to w zdecydowanej większości akta spraw finansowych poszczególnych klasztorów, najczęściej dotyczące sum lokowanych (*Kapitał*) na dobrach ziemskich i należnych prowizji.

Zespół *Naczelne Prezydium Prowincji Poznańskiej* obejmuje tylko część zgromadzonych w poznańskim archiwum materiałów pomocnych przy realizacji projektu badawczego *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w.: losy, znaczenie, inwentaryzacja*. Metodyczne działania władz pruskich polegały w pierwszym okresie na dokładnym poznaniu poszczególnych klasztorów, zarówno materialnych podstaw ich egzystencji, jak i stanu osobowego. Z czasem przybywało materiałów wytworzonych w związku z ich likwidacją, dotyczących losów zakonników, budynków poklasztornych oraz wyposażenia (bibliotek, paramentów kościelnych). Dla całościowej realizacji zamierzenia ważne jest dokonanie kwerendy zespołów *Rejencja Poznańska* i *Południowopruska Kamera Wojenna i Domen w Poznaniu* oraz spuścizn aktowych poszczególnych klasztorów. Zawarte w nich informacje – zwłaszcza dotyczące posiadłości zakonnych – stanowią cenne uzupełnienie danych zawartych w omawianym zespole.

Marek L. WÓJCIK
Instytut Historyczny
Uniwersytet Wrocławski

Sprawozdanie z kwerendy w Zemským archiwie w Opawie w dniach 10–14 XII 2012 r.*

Zemský archiv v Opavě, mający siedzibę w gmachu dawnego kolegium jezuitów w Opawie, jest pod względem starszeństwa oraz liczby zgromadzonych zbiorów trzecim – po praskim i brneńskim – archiwum państwowym funkcjonującym na terenie Republiki Czeskiej. Pełni funkcję historycznego archiwum czeskiej części dawnych księstw śląskich, Śląska Austriackiego (Rakuskie Ślązsko, oficjalnie Herzogtum Ober- und Niederschlesien) oraz ziem leżących w granicach północnomorawskiego okręgu terytorialnego (Severomoravský kraj) oraz morawsko-śląskiego (Moravskoslezský kraj) i ołomunieckiego (Olomoucký kraj) regionu administracyjnego¹. Znaj-

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” w latach 2012–2016. Scientific work finance by the Ministry of Science and Higher Education under the name of the „National Programme for the Development of Humanities” in the years 2012–2016. Pragnę podziękować pracownikom archiwum w Opawie, szczególnie drowi Karelowi Müllerowi, jego dyrektorowi, oraz mgrowi Jiřemu Peterce, za życzliwość, cierpliwość, miłą atmosferę i wszelką pomoc okazywaną w trakcie kwerendy.

1 O dziejach archiwum zob. m.in. B. INDRA, *70 let Státního archivu v Opavě*, [w:] IDEM (ed.), *Sborník Státního archivu v Opavě 1968–1971*, Opava 1971, s. 75–96; K. MÜLLER (ed.), *100 let Zemského archivu v Opavě. Sborník příspěvků přednesených v rámci 9. konference archivářů ČR 23.–25. května 2001 v Opavě*, Opava 2002.